

Safet Bandžović

Antifašistički narodnooslobodilački rat u Jugoslaviji i savremenost¹

U Istočnoj Evropi «ključajućem kazanu etnonacionalističkih osjećanja», nacionalizam je u postkomunističkom periodu, sa eruptivnom provalom prošlosti, relativizirao dotadašnji osnovni antifašistički državno-legitimacijski okvir. Konstituiranje novih država iziskivalo je izmišljanje i dotjerivanje presocijalističke monumentalne prošlosti. Neovisnost je praćena opsjednutošću dubioznim historijskim ili mitskim, rasnim ili religioznim identitetom, masovnom proizvodnjom papirnate «rodoljubive» konfekcije. Istočno-evropska društva su politička društva i u njima su se intelektualci, za neznatno participiranje u vlasti, kako uočava Đerđ Konrad, odrekli mišljenja: «Laži u početku iz interesa, poslije iz ubjeđenja, da se ne bi stidjeli». Orkestriranu stigmatizaciju socijalizma kao totalitarne prošlosti, prate ćutanja o vlastitoj upletenosti u strukture bivšeg režima. Nova lojalnost se dokazuje silovitim demonizacijama socijalizma, novim servisiranjem politike. Pjer Vidal Nake, direktor pariskog Centra za uporedna istraživanja antičkih civilizacija, još 1992. govori da se ovaj fenomen prepoznaje na cijelom Balkanu, «a to je, umjesto radikalnog kritičkog stava, servilnost intelektualaca – identična sa onom u komunističkim režimima – prema novim nacionalističkim vlastima». «Demokratsko udvorištvo» svojom tamnom crtom, poput drugih, sličnih pojava u tranzicionom periodu, karakterizira prelaznički mentalitet. Ružno je - kazao je filozof Milan Kangrga, kad se neko cijeli svoj život, deklarira kao marksista, piše marksistička djela, pa onda, da bi se uklopio u novu

¹ Antifašistički narodnooslobodilački rat u Jugoslaviji i savremenost Društvo za istinu o antifašističkoj narodnooslobodilačkoj borbi u Jugoslaviji 1941-1945, Beograd 2004, str. 445.

situaciju, ustvrđi da je to zapravo njegova mladenačka zabluda - nazivajući takve «švercerima vlastitog života».

Raspadom Jugoslavije «kreacije XX stoljeća» i socijalističkog identiteta, presocijalistička prošlost u nacionalnim historijama se, sa «fragmentizacijom historije», povratkom «zaboravljene historije», restauracijom «prekomunističkih kostura», vratila na velika vrata. Politički zreli narodi se ipak ne odriču nijednog dijela svoje historije. Prvi zadatak kritičke historije, upozorio je dr. T. Kuljić, nije brisanje vlastite prošlosti, nego kritički zaborav njene lažne slave. Uporni su pokušaji da se, protežiranjem jedne nove, zvanične verzije historije, «Titov socijalizam» denuciira po Fireovom modelu, tj. poricanjem komunističkog antifašizma jer je navodno bio iznuđen, zločinački i totalitaran. Nestaju granice u proizvoljnim pristupima historijskim činjenicama. Historičar dr. Dušan Bataković, ustvrđuje čak da je «upravo komunizam kriv za ovu seriju zločina koji su se desili na prostorima bivše Jugoslavije tokom ratova vođenih od 1991. do 1999. godine. Upravo su komunistički kadrovi u vojsci i policiji, bez obzira na njihovo etničko poreklo, bili indoktrinirani time da, ukoliko počine zločin u ime ideologije, za njega neće biti kažnjeni». Potpuno je, međutim, deplasirano i banalno, problematičnim uprošćavanjima, optuživati period socijalizma za sve postsocijalističke nedaće. Balkanski nacionalizmi su znatno stariji od tog perioda, te ne objašnjava samo on njih, nego i oni njega. Antikomunizam je u balkanskom miljeu uvijek bio, u osnovi, nacionalizam. On je okvir novog poretka sjećanja, ali i zaborava.

Knjigu *Antifašistički narodnooslobodilački rat u Jugoslaviji i savremenost* čine saopštenja podnijeta na Okruglom stolu «Antifašistički narodnooslobodilački rat u Jugoslaviji», diskusije koje su tom prilikom vođene, kao i jedan broj priloga naknadno dostavljenih uređivačkom odboru. Ona je jedan pokušaj suprotstavljanja plimi fašizma. Pomenuti skup održan je 26 - 28. novembra 2003. u Beogradu, u organizaciji Društva za istinu o antifašističkoj narodnooslobodilačkoj borbi u Jugoslaviji 1941-1945, dajući i na taj način doprinos obilježavanju 60. godišnjice održavanja Drugog zasjedanja AVNOJ-a. Organizator je, u skladu, sa već ustaljenom praksom, dobrim dijelom uspio da okupi učesnike iz svih dijelova nekadašnje jugoslavenske državne zajednice. Mada se u organizaciju skupa krenulo sa ciljem da on dosegne zavidan naučni nivo, što je u značajnoj mjeri i ostvareno, doprinosom se smatraju i predočena sjećanja neposrednih učesnika krupnih historijskih zbivanja, kao prilog osvjetljavanju pojedinih pitanja pokrenutih u saopštenjima. To dobija na težini posebno u slučajevima kada su se ta sjećanja odnosila na situacije iz vremena Drugog svjetskog rata i neposredno nakon njega, a sa kojima se u posljednje vrijeme tendenciozno i zlonamjerno manipulira.

Akademik Branko Pavićević, u svom izlaganju prilikom otvaranja skupa, istakao je da će generacije koje će doći znati da «pravedno i objektivno sude o događajima koje mi danas pokušavamo da odbranimo od falsifikatora istorije». Dr. Branko Latas je zaključio da je historijsku nauku, kada je riječ o NOR-u i “avnojevskoj” Jugoslaviji zahvatila duboka i teška kriza. Tragična zbivanja tokom posljednje decenije XX stoljeća potpuno su dezorijentisala ne samo opšte idejne, već i historijsko-naučne tokove. Komentirajući napore nekih naučnika da rehabilitiraju četnički pokret i Dražu Mihailovića, on smatra da nisu Britanci i Čerčil izdali Mihailovića i četnike, već su Mihailović i njegove pristalice izdali i Čerčila i Britance koji su ih svesrdno podupirali, čime je samo kompletirana četnička izdaja antifašističke koalicije u cjelini. Ta suština se «prepakiranjem istorije» ne može poništiti. Oni koji to pokušavaju sami sebe diskreditiraju baš kao što je to činio i omiljeni im đeneral. «Demokratski nacionalizam» u svojoj duši je imao Ravnu goru, zagovarajući kako «srpstvo» treba da se oslanja na «antikomunizam, pravoslavlje i monarhiju». Skupštinsko «izjednačavanje» partizana i četnika, kako su uvidjeli neki analitičari, nije bilo inspirisano historijskom istinom i pomirenjem, nego osvetom nacionalizma nad kosmopolitizmom. Dihotomna ideološka svijest vezala se za plemensku svijest. U najnovijoj konverziji nacionalno i konfesionalno su potisnuli internacionalna poimanja i postali dominirajući vrijednosni kriterijum. Pojmovi internacionalizam i kosmopolitizam su odbačeni, a «bratstvo i jedinstvo» je ozloglašeno kao komunistička izmišljotina, mada je to samo prevedeni slogan francuske revolucije. Teze o nepravdnosti «avnojevskih granica» eksponirane su do krajnosti, što je i jedan od razloga frontalnog obrušavanja na tekovine titoističkog perioda.

Dr. Nikola Anić, jedan od sudionika skupa, u svom saopštenju je istakao da savremena povijest Evrope i svijeta ne bilježi da se jedan autentični, antifašistički narodnooslobodilački pokret, kakav je bio u okupiranoj Jugoslaviji 1941 - 1945, toliko kleveće i iskrivljuje svim sredstvima kako se to događa širom bivše SFRJ, a glorificiraju fašizam i nacizam i svi segmenti poraženog fašističkog sustava. Aleksandar Fira je ustvrdio da su kritike upućene na odluke II zasjedanja AVNOJ-a, posebno aktuelizirane posljednjih godina u Srbiji, potpuno ignorirale upozorenja na to, da nigdje u svijetu, sem u ideološkim i propagandnim materijalima i njihovoj kvazi teoretskoj odbrani, ne postoje niti tzv. čisti modeli podjele niti jedinstva vlasti. Radilo se zapravo o globalnom, ideološki zasnovanom napadu na suštinu NOB-a. Simbolički rat za interpretaciju donosi dominantnu prevagu u društvu. Hajnrih Bel je pisao da su u Njemačkoj nakon 1945. antifašistima proglašavali sebe čak i oni koji, za vrijeme vazdušne uzbune, nisu bili popisno zamračili svoje prozore.

U historijskoj nauci današnjice brzo stare «istine», novine, usmjerenja i sukobi različitih škola. Ova nauka je politička nauka. Ideologija danas opet bira novu, službenu prošlost. Historija se ponovo prelama u koordinatama vremena. Nema epoha historije bez nadzora. «Komunistički romantizam» je, uz dihotomne sheme, reducirane, vulgarizirane predstave, «dekretirano sjećanje», neosporno imao i drugu stranu. Ideološka generalizacija deformirala je reljefnu sliku historijske stvarnosti i racionalnog saznavanja prošlosti. Otvoreno je pitanje koliko će «socijalističkih» knjiga «preživjeti» i imati tretman djela trajnije vrijednosti. Brze, učestale promjene otkrivaju da struka gubi koherenciju, da je otvoreno pitanje koji je njen učinak vrijedan danas i šta sve može imati značaja sutra. Historičari su proizvođači i zatočenici vremena i prostora u kojima egzistiraju. Slike lične i kolektivne prošlosti nisu statične, već su i posljedica sadašnjih stavova. Novo stoljeće nameće nove okvire pamćenja.

Komunizam nije bio jedina ideologija koja «opija učene i zaluduje bezazlene». Svaka intelektualna proizvodnja namijenjena masi mora spustiti standarde. U destabiliziranim fazama društva na površinu izbijaju donji slojevi. Etnički nacionalizam okončava kao mentalitet, kao nacionalna bolest. Ekstremni nacionalizam je totalitarna ideja. Doista je dug put od socijalizma do demokratije, a kratak do nacionalizma. Analizom savremenog nacionalizma na Balkanu mogu se prepoznati svi mehanizmi nacionalističke ideologije. Antifašizam, u klimi prekrajanja prošlosti na ideološkoj osnovi, antikomunizma i banalizacije zla, postaje skoro nepoželjan i anatemisan. Njegovim potiskivanjem oslobođen je prostor za nacionalističku ekskluzivnost i secesionizam. Fašizam postaje salonski dio identiteta. Pozivati se na fašiste, značilo je pozivanje na najdosljednije antikomuniste.

Na osnovu masovne konverzije pristupilo se sveobuhvatnom «prepakiranju istorije» u svim domenima podrazumijevajući kompletnu reviziju u interpretiranju najkrupnijih zbivanja tokom XX stoljeća. Starije generacije historičara koje su stvarale u periodu socijalizma i «monolitnog jednozvučja» se, u novim okolnostima, optužuju da su bile sluge komunizma - ideološki indoktrinirani dogmatski pisci historije, manipulirani od centara moći. Ostrašćena prerada prošlosti, uz selektivnost sjećanja, «hagiografski pristup», idejnu konverziju, preko «instant historije» dovedena je do karikaturalnih razmjera. Šarenoliko kvislinško društvo nacističkih saveznika na Balkanu predstavlja se, izvrtanjem perspektive, kao žrtva, koju treba potpuno rehabilitirati, a njihove žrtve se demoniziraju kao dželati čiji je antifašizam bio nepotrebna provokacija, nerazuman bunt. Kvislinštvo se promovira u racionalnu nacionalnu politiku, istinski patriotizam. Ratni protivnici NOP-a, snage kolaboracije, antikomunisti, nastoje da rat u Jugoslaviji 1941.-1945. karakteriziraju isključivo kao građanski, da za njega

okrive NOP, KPJ, da bi time opravdali ili barem umanjili, svoju kolaboraciju sa okupatorom – tvrdeći da su se borili protiv komunističke opasnosti i da je pritom svaka saradnja bila dozvoljena i opravdana. Brojni profesionalni historičari, uz ambiciozno učešće paranaučnih formacija, daju legitimitet konstrukcijama obezvređivanja antifašističkog nasljeđa i rehabilitiranja kvislinštva na račun pravih antifašista. U historiografiji je upadljivo iščezavanje ljevičarske struje. Nevjerovatna je brzina kojom je historiografija napravila frontalni zaokret od glorifikacije NOP-a ka njegovoj demonizaciji, kao dio opšteg trenda radikalne «re-nacionalizacije», «povratka nacionalnim vrednostima» i obračuna sa «prethodnim piscima istorije».

Nacionalna prošlost se, prilagođavana tekućim ideološkim imperativima, prerađuje u skladu sa epohalnom sviješću koja se jasno pomjerila udesno. Potpuno se zanemaruju tamnije strane nacionalne historije. Revitaliziranje nacionalne historije podrazumijeva relativiziranje nasilja u ime nacionalne ideje. Demonizacija narodnooslobodilačkog pokreta i svega komunističkog, pa makar to bila i borba za oslobođenje Jugoslavije, a veličanje i pokušaj afirmiranja nacionalizma u funkciji je slabljenja kritike i osude kolaboracije, u službi njene rehabilitacije, anuliranja izdaje, nacionalne krivice i odgovornosti. «Demokratski» nacionalisti nameću svoja mjerila antifašizma i patriotizma. U takvom kontekstu Milan Nedić, predsjednik vlade okupirane Srbije je «spasavao srpski narod» i zato je «morao» da saraduje sa Nijemcima, dok je Tito bio običan «agent Kominterne». Četnički zločini se relativiziraju, uz nastojanje da se sve smjesti u određene ideološke okvire. Zamjera se korišćenje termina četnici-četnički, uz obrazloženje da su oni ušli u upotrebu preko «partizanske terminologije i propagande». i uvodi drugi naziv: JVUO (Jugoslovenska vojska u otadžbini). Komunizmu se pripisuje da je u «titoističkoj varijanti» srušio «srpski koncept jugoslovenstva», nametnuvši njegov hrvatski, federalni model.

Milenko Marković smatra da nije greška u tome što je Jugoslavija uopšte stvarana, već su greške u tome kako je stvarana i kako su održavane (i prva i druga) Jugoslavija, odnosno da su grehovi u propuštenim šansama da se ona učini trajnim ostvaranjem. Jedino se o tim i takvim greškama može plodotvorno raspravljati. Ne da bi se Jugoslavija obnovila, već da bi se stekla jasna, nemistificirana historijska svijest o tom segmentu novije srpske i jugoslavenske historije: «Kritičari Jugoslavije neće da priznaju da su idejno pripremili njeno rušenje podrškom Slobodanu Miloševiću u tom činu i u rešavanju srpskog pitanja kao ratnog pitanja, sa ciljem stvaranja velike Srbije. Smatram, i o tome sam i pisao, mada nema nevinih u jugoslovenskoj tragediji, da se srpski režim nije odlučio za rat, niko drugi ne bi bio u stanju da ga nametne». Mijat Šuković je konstatirao da je sudbina SFRJ od sredine osamdesetih godina XX stoljeća rješavana i gaženjem njenog tada važećeg

ustava, a ne njegovom sadržinom, ni osloncem na njega, niti njegovom primjenom. Razbijena je činjenjima i mimo njenih ustavno utvrđenih institucija. Bogdan Osolnik ustvrđuje da je u interesu novih država nastalih na prostorima nekadašnje SFRJ da se insistira na državno-pravnom kontinuitetu na osnovu međunarodnog priznanja NOP-a i konstitutivnih odluka AVNOJ-a. Negiranje kontinuiteta zasnivanog na učešću u antifašističkoj koaliciji, čije tekovine baštine današnja Evropa i savremeni svijet, naknadno je i nerazumno priključivanje snagama i idejama koje su u Drugom svjetskom ratu poražene. U izgradnji savremenog svijeta, kako je istakao Marko Vrhunec, u potpunosti se prihvataju vrijednosti koje su uspostavili saveznici u toj borbi, da su odbačeni i osuđeni svi oblici kolaboracije i da su međunarodni odnosi sazđani na demokratskim osnovama.

Zbornik je naglasio autentičnost antifašističkog narodnooslobodilačkog rata u Jugoslaviji 1941 - 1945, uključujući i AVNOJ, čiji se legitimitet zasniva na tome što je izrastao iz širokih narodnih stremljenja, uz predocjenje pojedinih aspekata aktuelnog odnosa prema vrijednostima i tekovinama NOB-e. Ovaj zbornik radova će, svojim raznovrsnim sadržajem, uz sve iskazane emocije, naći svoje mjesto u onim naučnim krugovima koji nisu potpuno zaraženi orvelovskim virusom, spremnih da čuju i ovu onemoćalu «stranu». Noviji period prošlosti prostora nekadašnje jugoslavenske državne zajednice, sa problemima “historiografskih bjelina”, onoga što historiografija nije napisala, svakako izaziva neosporno stanovitu pažnju u “historiografiji tranzicije”. Unutar različitih generacija koje promišljaju prošlost, koja se raznim metodološkim zahvatima može višestruko spoznati, mijenjaju se vrijednosti historijskih sudova. Sa «razaranjem prošlosti» mnoga historijska pitanja, dojučerašnji «proučeni problemi», reaktuelizirani su i u procesu revizije, što može biti od važnosti, ukoliko se u (re)interpretaciji uspješno prevaziđu jednostranosti, subjektivne konstrukcije, negativni historiografski stereotipi podstaknuti politikom, te pruži savremeniji teorijsko-metodološki osnov, oslobođen pritisaka svake ideološke matrice. Kričička historija ne slavi, već detronizira, iako je, doista, ipak lakše vjerovati u stare laže nego prihvatiti nove istine. Alber Kami je ukazao da, na kraju, mi uvijek dobijamo lica naših istina. Najbliža historija uvijek sakriva najviše iznenađenja, pa je zato, za historičare, ona i najteža. Treba prihvatiti upozorenja metodološkog karaktera da ono što «danas» znamo, a nismo znali prije, može protokom vremena biti potvrđeno, ali i prevaziđeno. Zato još uvijek nastaju ne «stvarne» već «zamišljene historije» kojima nedostaju pravi izvori svih strana. Zadatak nauke ostaje otkrivanje interesa koji deformiraju istinu o prošlosti, uz prakticanje multiperspektivnosti u pristupu kontroverznom i osjetljivim pitanjima.